

Historieskrivning i kalenderform: Om Paul Ebers *Calendarium Historicum*

Af Rasmus Dalsgaard Lund

I år 1567, mellem Deventer og Zutphen, blev en mand og hans gravide kone hængt af spanierne på grund af deres bekendelse til evangeliet. Da hans afdøde kone havde hængt i fire timer, fødte hun levende tvillinger. Året med forfølgelse og spansk tyranni sammenfattes med ordene: Saul, hvorfor forfølger du mig?¹

Således står der skrevet under datoen 14. juni i den historiske kalender *Calendarium Historicum*, der blev trykt i Wittenberg i 1579. Når Niels Thorup, en af kalenderens danske ejere, hvert år bladrede hen til datoen 14. juni i sit eksemplar af kalenderen, var det denne indførsel, der mødte hans øjne. Det var dog langt fra den eneste, for kalenderen beskrev mere end 1100 historiske begivenheder. Hertil havde Niels Thorup, som det var meningen med kalenderen, tilføjet begivenheder fra sit eget liv. Han indførte under datoen 2. november, at på den dag blev hans søn Peder født i år 1600. Ikke længe efter måtte han desværre tilføje, at Peder var død af pest 31. august 1602. Han forsøgte også at finde oplysninger om oldsager i Lading Sogn, hvor han var præst, men uden held. Derfor

¹ Anno 1567. Inter Dauentriam & Sutphaniam, ab Hispanis maritus cum vxore grauida propter Euangelij professionem suspenduntur. Vxor cum pependisset quatuor horas, gemellos viuos mortua peperit, Annus persecutionis & Tyrannidis Hispanicæ continetur hoc dicto: Saule, quid me persequeris?, P. Eber: *Calendarium Historicum conscriptum a Paulo Ebero Kitthingensi*, Wittenberg 1579, s. 205.

var det kun hans egen familiehistorie, der blev føjet til de begivenheder, der var trykt i kalenderen.²

Mange af de trykte indførsler er neutrale og kortfattede indførsler om fyrsters fødsels- og dødsdage, men i indførslen d. 14. juni skinner forfatterens vurdering af begivenheden igennem. Der er først og fremmest tale om en fordømmelse af de religiøse forfølgelser i Nederlandene og brutaliteten, der kendetegnede dem. Samtidig rummer indførslen også en fortælling om håb, idet den gravide kvindes børn på mirakuløs vis overlevede. Fortællingen bliver således et billede på, at den sande tro ikke kan kvæles.

Med tiden skiftede Niels Thorups eksemplar af *Calendarium Historicum* hænder og kom i Peder Nielsen Brantzons besiddelse. Han var en yngre præst i Lading Sogn, og han føjede løbende sine egne indførsler til Niels Thorups. Han blev således også årligt konfronteret med de trykte historiske noter. Efter Peder Nielsen Brantzons død fik kalenderen igen en ny ejer, hvis identitet desværre er ukendt. Den sidst indførte begivenhed i kalenderen er dateret år 1718, hvilket betyder, at kalenderen var i brug i mere end 100 år.³ Niels Thorups familiehistoriske indførsler fik dermed et langt efterliv, men det gjorde også de historiske beretninger, der var trykt i kalenderen. Og netop det trykte indhold blev læst af mange andre end Niels Thorup og Peder Nielsen Brantzon. Formålet med denne artikel er at undersøge, hvilken historiefortælling, der kommer til udtryk i *Calendarium Historicum*, der blev produceret i reformationens fødeby, Wittenberg, som i anden halvdel af 1500-tallet øvede stor indflydelse på dansk historieskrivning. For at tegne et billede af den

² H. Fr. Rørdam: "Livet i Skjoldelev Præstegaard i det 17de Aarhundrede", *Kirkehistoriske Samlinger* 3/4 (1882-1884), s. 105-156.

³ Sst.

historiefortælling, der mødte alle de danske læsere, tages der her udgangspunkt i kalenderens trykte indførsler, mens de danske ejeres håndskrevne tilføjelser kræver yderligere undersøgelser og derfor ikke vil blive behandlet her.

En humanistisk bestseller

Calendarium Historicum blev en stor kommerciel succes. Med reformationen var der opstået et behov for et alternativ til de katolske helgenkalendere, og det satte wittenbergteologen Paul Eber (1511-1569) sig for at opfylde.⁴ Han blev født i Kitzingen i Franken og uddannede sig ved universitet i Nürnberg og senere i Wittenberg, hvor han også blev ansat i talrige stillinger, bl.a. som professor i latinsk grammatik i 1541 og professor i Gammel Testamente i 1557. Han virkede også som salmedigter og skrev historiske værker, og fra 1559 til sin død var han generalsuperintendent i Kurfyrstendømmet Sachsen. I Wittenberg blev han nære venner med den prominente reformator Philipp Melanchthon, hvis synspunkter han kendte og delte i en sådan grad, at han blev betragtet som *repertorium Philippi*. Særligt efter Melanchthons død i 1560, blev Eber en af de mest betydningsfulde philippister i striden med gnesiolutheranerne, der havde været i gang siden Luthers død i 1546.⁵

I samarbejde med Philipp Melanchthon skabte Paul Eber en kalender, hvor hver dag var forsynet med historiske begivenheder, der havde fundet sted på netop denne

⁴ Kalendergenrens udbredelse er beskrevet hos H. Tersch: *Schreibkalender Und Schreibkultur: Zur Rezeptionsgeschichte Eines Frühen Massenmediums*, Feldkirchen bei Graz 2008.

⁵ Paul Ebers liv er indgående beskrevet i red. D. Gehrt & V. Leppin: *Humanist und Theologe der zweiten Generation der Wittenberger Reformation*, Leipzig 2014.

dato.⁶ Kalenderen, som fik navnet *Calendarium Historicum*, skulle ikke kun oplyse de nysgerrige læsere. Eber gjorde også plads på siderne til, at indehaverne kunne tilføje begivenheder fra egne liv og områder. Den første udgave udkom både i Wittenberg og Basel i 1550, men der var endnu mange datoer uden historiske indførsler. Da kalenderen hurtigt viste sig at være en succes, blev der udgivet ni nye udgaver i perioden 1550-1579, hvori antallet af historiske indførsler voksede betragteligt. Tre år senere udkom en tysk oversættelse af den seneste latinske udgave fra 1579, inden ellefte og sidste udgave kom i 1605, igen på latin. Der var dog ikke føjet historiske begivenheder til siden 1579.⁷

Det vides ikke, hvem der redigerede indholdet efter Ebers død i 1569, da kalenderen fortsat udkom i Paul Ebers navn.⁸ De mange genudgivelser vidner om kalenderens popularitet, og den vil uden tvivl have talt ind i humanismens blomstrende interesse for historieskrivning. Både Eber og Melanchthon beskæftigede sig indgående med historie og skrev flere historiske værker, og Melanchthon plæderede for at opprioritere historieundervisningen på universiteterne.⁹

I en dansk sammenhæng ses f.eks. øvrighedens bestræbelser på at skrive en ny danmarkshistorie, der udfyldte tomrummet mellem Saxo og samtiden. Projektet skulle

⁶ *Calendarium Historicum* er udgivet i Paul Ebers navn, men Melanchthons udgave med noter og tilføjelser er bevaret. Se H. Kühne: "Das Calendarium Historicum des Paul Eber", *Marginalien: Zeitschrift Für Buchkunst Und Bibliophilie* 40 (1970), s. 54-65.

⁷ H.-P. Hasse: "Paul Ebers Calendarium Historicum (1550)", *Paul Eber (1511-1569): Humanist und Theologe der zweiten Generation der Wittenberger Reformation*, red. D. Gehrt & V. Leppin, Leipzig 2014, s. 288-319.

⁸ Dog vides det, at Paul Ebers sønner har forestået oversættelsen til tysk i 1582, se Kühne 1970, s. 60.

fungere som et latinsk, og dermed internationalt, modsvar til den dårlige omtale, Danmark fik i Johannes Magnus' sverigeshistorie *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* fra 1554. Selvom Hans Svaning blev sat på opgaven allerede i 1550'erne, lykkedes det først årtier senere med Arild Huitfeldts udgivelse af *Danmarks Riges Krønike* fra 1595-1604 at komme med en alternativ udlægning af Danmarks nyere historie, og så endda på dansk. I 1500-tallet sås også de første trykte udgaver af Saxos *Gesta Danorum* på latin samt Anders Sørensen Vedels oversættelse til dansk i 1575. Der blev også udgivet en række mindre danske krøniker, mens historien blev omdrejningspunkt for digtning, som det ses i Erasmus Lætus' værker. Også udenlandske historiske værker som *Carions Krønike* blev oversat og udgivet i Danmark.¹⁰ En dansk historisk kalender fremkom imidlertid ikke, så historieinteresserede måtte forlade sig på Ebers udgave. Det lader dog ikke til at have været noget problem, da man i Skandinavien ivrigt købte alt, hvad der blev trykt i Wittenberg.¹¹

⁹ Paul Ebers historiske arbejder beskrives hos C. Bultmann: "Paul Ebers Gelehrsamkeit", *Paul Eber: Humanist und Theologe der zweiten Generation der Wittenberger Reformation*, red. D. Gehrt & V. Leppin, Leipzig 2014. Melanchthons arbejde med historieskrivning og -undervisning beskrives generelt hos M.S. Lausten, *Phillipp Melancthon: humanist og luthersk reformator i Tyskland og Danmark*, København 2010. Hans store universalhistoriske værk *Carions Krønike* er grundigt behandlet hos M.A. Lotito: *The reformation of historical thought*, Leiden 2019.

¹⁰ Oversigter over dansk historieskrivning i 1500-tallet findes hos E. Jørgensen: *Historieforskning og historieskrivning i Danmark indtil 1800*. København 1931. nyere udlægninger findes bl.a. hos N. Damscholt: "Tiden Indtil 1560", *Danmarks Historie*, red. Søren Mørch, bd. 10, Gyldendal 1992, 11-51 og hos T. Damsholt: "Den Nationale Magtstat 1560-1760", *Danmarks Historie*, red. Søren Mørch, bd. 10, Gyldendal 1992, 53-104.

¹¹ Kühne 1970.

En overset kalender?

Talrige eksemplarer af *Calendarium Historicum* fundt vej til Danmark.¹² Foruden Niels Thorups eksemplar er ti andre bevaret på Det Kgl. Bibliotek. Blandt deres ejere tælles en adelsmand, en abbed, en borger og en håndfuld sognepræster, mens andre af kalenderes ejere er ukendte. Alle elleve kalendere er udgivet i perioden 1551-1579 på latin. Hertil kommer adelsmanden Eiler Brockenhuus' eksemplar af den tyske udgave fra 1582, der er bevaret på Karen Brahes Bibliotek, og en 1551-udgave på Uppsala Universitetsbibliotek, der har tilhørt den mangeårige diplomat i dansk tjeneste, Caspar Paslich (1530-1597). Forskningen har beskæftiget sig med nogle af de bevarede eksemplarer, hvis håndskrevne indførsler er blevet transskriberet og udgivet.¹³ Men den historieskrivning, der ses i det trykte indhold, er aldrig blevet undersøgt i en dansk sammenhæng.

I stedet er der foretaget adskillige undersøgelser af Philipp Melanchthons, og især værket *Carions Krønikes*, indvirkning på dansk historieskrivning. Opmærksomheden har i den forbindelse været rettet mod f.eks. Hans Svaning, Anders Sørensen Vedel og Erasmus Lætus' skrifter. Her spejles Melanchthons syn på fyrstens pligter og kirkens

¹² For lethedens skyld refereres der med "Danmark" og "danskere" til hele det oldenborgske monarki, og dem der levede i det.

¹³ Brockenhuus' indførsler er trykt i J. Grundtvig: *Eiler Brokkenhuses historiske kalenderantegnelser for 16de Aarhundrede*, København 1873. Indførslerne er desuden underkastet en kildekritisk vurdering hos H.H. Fussing: "Om Eiler Brockenhuus' kalenderoptegnelser og deres kildeværdi", *Personalthistorisk Tidsskrift* 52/4/2/3 (1931), s. 133-135. Caspar Paslichs optegnelser er udgivet i O. Walde: "Caspar Paslichs kalenderanteckningar", *Danske Magazin* 6 (1915), s. 185-201. For Morten Pedersens indførsler, se M. Høyen: "Morten Pedersens historiske kalenderantegnelser", *Kirkehistoriske Samlinger* 2/3 (1864-1866), s. 483-505. Niels Thorups indførsler er transskriberet og bearbejdet hos Rørdam 1882-1884.

rolle i verdenshistorien, mens indholdet tilpasses nationale forhold, og Danmark og kongeslægten skrives ind i det melanchthonianske narrativ. Danmark knyttes tæt til den lutherske tyske verden, der er mindst lige så civiliseret som dens katolske italienske modstykke, og de danske konger fremhæves som melanchthonianske idealfyrster. *Carions Krønike* blev også oversat til dansk af tre omgange, men ingen af gangene blev der tilføjet national-historisk indhold, som det ellers var tilfældet i oversættelserne til andre sprog. Det gælder f.eks. i England, Frankrig og Venedig, hvor der endda er eksempler på, at tysk historie blev fjernet.¹⁴

Historiesynet sydfra kom imidlertid ikke kun til Danmark igennem *Carions Krønike* og den indflydelse, den havde på dansk historieskrivning. De talrige forordninger fra anden halvdel af 1500-tallet om importforbud og censur af udenlandske skrifter var i praksis hovedsageligt rettet mod dansksproget litteratur og særligt vigtige teologiske og politiske skrifter. Hvad enkeltpersoner valgte at skaffe hjem fra udlandet, blev der ikke gjort nogen forsøg

¹⁴ *Carions Krønikes* indflydelse på dansk historieskrivning er beskrevet hos Karen Skovgaard-Petersen og Lars Bisgaard, se K. Skovgaard-Petersen: "Carion's Chronicle in Sixteenth-century Danish Historiography", *Symbolae Osloenses* 73 (1998), s. 158-168, og L. Bisgaard: "Christian 2. og aben. Melanchthons historieskrivning og Hans Svaning", *Krig, Rom og Cola: Et festskrift til Nils Arne Sørensen*, red. L.N. Kallestrup et al, Odense 2021, s. 209-226. Krønikens oversættelser til dansk er beskrevet hos I. Ekrem: "Drei versionen von Carions Chronica in Dänemark-Norwegen 1554-1606", *Symbolae Osloenses* 73 (1998), s. 168-187, mens dens udbredelse og oversættelser til andre sprog er beskrevet hos Lotito 2019, s. 207-280. For Melanchthons indflydelse på dansk historieskrivning generelt, se K. Skovgaard-Petersen: "A Safe Haven for the Church – on Melanchthons Influence on Historical Discourse in Sixteenth-Century Denmark", *Phillipp Melancthon und seine Rezeption in Skandinavien*, red. Birgit Stolt, Stockholm 1997, s. 113-137.

på at kontrollere.¹⁵ Det blev først indskærpet i recessen af 1643, at også kalendergenren skulle underkastes censur, så *Calendarium Historicum* har kunnet nå frem til danske læsere uden om censuren i hele den periode den blev trykt.¹⁶

I den udenlandske forskning er *Calendarium Historicum* blevet berørt i flere sammenhænge. En gennemgående tendens er dog, at der kun knyttes få ord til kalenderens indhold. I tidligere undersøgelser betones vigtigheden af, at helgenkulten er sigtet fra, og at pladsen i stedet udfyldes med astrologi og begivenheder fra oldtiden.¹⁷ Dog har alle hidtidige undersøgelser primært beskæftiget sig med *Calendarium Historicums* første udgave fra 1550, selv om kalenderens historiske indhold løbende blev udvidet igennem en periode på 29 år.

Mark A. Lotito har i sit studie af Melanchthons universalhistorie *Carions Krønike* påvist, at historiefortællingen i dens mange udgaver gradvist ændrede karakter. Særligt efter religionsfreden i Augsburg i 1555 blev krønikens lutherske historiesyn skærpet i takt med lutheranernes voksende selvbevidsthed. Med andre ord havde konfessionaliseringen en indvirkning på den lutherske historieskrivning, og Krøniken kom til at fremstille det, Lotito kalder "a Wittenberg view of the past". Det drejede sig om at hævde

¹⁵ C. Appel: *Læsning og Bogmarked i 1600-tallets Danmark*, 1, København: Det Kongelige Bibliotek 2001, s. 381-403.

¹⁶ J.D. Jørgensen: "Censur og bogundertrykkelse 1500-1849", *Magasinet Fra Det Kongelige Bibliotek* 8/3 (1993), s. 89-94.

¹⁷ Hos Kühne 1970 beskrives især kalenderens tryk og udbredelse. Hos Benedict og Hasse foretages kvantitative analyser af indholdet af kalenderens første udgave, se P. Benedict: "Divided memories? Historical calendars, commemorative processions and the recollection of the Wars of Religion during the ancien regime", *French History* 22/4 (2008), s. 381-405 samt Hasse 2014.

Det tysk-romerske Rige som arvtager til Romerriget og protestantismen som en tilbagevenden til den sande tro.¹⁸

Lotitos beskrivelse af den udvikling, *Carions Krønike* gennemgik, giver anledning til ikke kun at undersøge *Calendarium Historicums* første udgave. Derfor kortlægges her både det historiske indhold i udgaven fra 1550 og udgaven fra 1579. På den måde kastes der lys over den udvikling, kalenderens historieskrivning, som mange i Danmark læste og gav i arv i generationer, gennemgik.

Astrologi, lærde og tyrkerfrygt

Når man slår op i den første udgave af *Calendarium Historicum*, indser man hurtigt, at værket er henvendt til et humanistisk publikum. Kalenderen er skrevet på latin og indledes med et græksproget digt af den lutherske humanist Joachim Camerarius, ligesom månedernes navne er skrevet både på latin og græsk. Foruden de historiske indførsler er kalenderen forsynet med indførsler om astronomiske begivenheder, og i mange tilfælde beskriver Eber, hvordan astronomi og historie spiller sammen. Han påpeger f.eks. sammenhængen mellem en solformørkelse i juni 1518 og kejser Maximilians død året efter.¹⁹

I den første udgave af *Calendarium Historicum* fra 1550 beskrives 390 historiske begivenheder, hvoraf 94 omhandler bibelhistorie, 145 omhandler antikken, 11 omhandler middelalderhistorie og 140 omhandler samtids-historie.²⁰ Det vil sige, at næsten to tredjedele af de histori-

¹⁸ Lotito 2019, s. 142-206.

¹⁹ *Obiit Maximilianus Imperator avus Caroli V. Anno 1519. cuius mortem uisa est significare Eclipsis Solis horribilis quæ præcessit 8. die Iunii, Anno 1518*, P. Eber: *Calendarium Historicum conscriptum a Paulo Ebero Kitthingensi*, Wittenberg 1550, s. 61.

²⁰ Eber 1550. Ved samtidshistorie forstås her tiden efter 1400 for at samle emner som humanisme og osmannisk ekspansion i samme kategori.

ske begivenheder, der beskrives i kalenderen, fandt sted før middelalderen, der til gengæld kun er ringe repræsenteret. Blandt de bibelhistoriske, der tolkes verdenshistorisk, indførsler står der f.eks.: ”Treenigheden åbenbarede sig, da Jesus Kristus blev døbt. Vise mænd anerkender Jesusbarnet med fremrakte gaver og tilbøder ham som messias.”²¹ Det er kun én ud af 27 gange Jesus nævnes, og dermed indtager han en af kalenderens hovedroller. Et andet af kalenderens fremtrædende motiver er historien om Noahs ark, der nævnes ni gange. Indførslerne akkompagneres af henvisninger til relevante passager i Biblen og lægger således op til, at kalenderens ejere selv kan læse videre.²² Gammel Testamente udgør stort set alle de resterende 58 bibelhistoriske indførsler. Mange af indførslerne handler om jødisk historie, hvilket afspejler Paul Ebers store interesse for jødernes fortid. Faktisk havde han to år tidligere forfattet *Contexta Populi Iudaici Historia* om netop jødisk historie.²³

Mens de hellige skrifter indtager en fremtrædende rolle i kalenderen, glimrer paver, kirkefædre og helgener ved deres fravær. Enkelte helgennavne forefindes stadig, f.eks. *Anna*²⁴, hvis navn står på datoen 26. juli, der er hendes helgendag i katolicismen. Katolske helgeners optræden uden helgentitel tyder på, at de stadig kunne bruges som moralske forbilleder – men ikke mere end det.

I den forstand udgør det religiøse indhold i *Calendarium Historicum* et brud med den katolske tradition. I tråd med den lutherske *Sola Scriptura*-doktrin lægger Eber

²¹ *Trinitas se patefeciet dum baptizatus est Jesus Christus. MAGI oblatis muneribus infantem Jesum agnoscunt & adorant ut Messiam*, Eber 1550, s. 55.

²² Sst. Se f.eks. s. 194, hvor en passage om Noahs ark efterfølges med *Gene 7*.

²³ Bultmann 2014.

²⁴ Eber 1550, s. 267.

vægten på det bibelhistoriske stof, mens katolicismens mange vildfarelser er sigtet fra. Samtidig må det bemærkes, at temaet i en fortælling som den om Noahs ark er kendetegnet ved, at menneskeheden afviger fra den rette tro og som konsekvens bliver straffet af Gud. I Melanchthons *Carions Krønike* fremlægges den katolske tro som en sådan afvigelse, og den parallel vil sandsynligvis også have været nærliggende for kalenderens lærde publikum.²⁵ Alligevel er det ikke en kritik, der kommer eksplicit til udtryk. Paul Eber interesserer sig for langt mere for antik historie.

Antikken er det emne, der udgør den største andel af kalenderens indhold med 145 af de i alt 390 begivenheder. Det drejer sig i høj grad om Rom og Grækenland, men også om begivenheder vedrørende det gamle Babylon.²⁶ De mange indførsler om romersk og græsk historie omhandler krige, slag, kejsere, religiøse højtider og ikke mindst antikke filosoffer og historikere. F.eks. er historikere som Tacitus og Plutarch nævnt – begge to forbilleder for renæssancens historieskrivning.²⁷ Emnet for ikke mindre end 36 af indførslerne er hedenske højtider og festdage, f.eks. familiefesten *Charistia*, hvor stridigheder kunne bilægges.²⁸ De mange indførsler om antikkens historie rummer ikke noget politisk eller religiøst budskab, og den store interesse for oldtidens hedninge var kendetegnende for humanister på tværs af konfessionelle skel. Men kalenderens humanistiske appel ses ikke kun i de antikke indførsler.

En stor del af de samtidshistoriske begivenheder, der udgør 140 af kalenderens 390 indførsler, omhandler nem-

²⁵ Lotito 2019, s. 142-206.

²⁶ Eber 1550, se f.eks. 288.

²⁷ Sst., s. 114 og 257.

²⁸ Sst., s. 101.

lig lærde og især humanister. F.eks. nævnes fødselsdagene for de tyske humanister Conrad Celtis (1459-1508) og Georg von Peuerbach (1423-1461), der begge levede før reformationen og udmærkede sig inden for henholdsvis poesi og astronomi.²⁹ Det var imidlertid ikke kun tyske humanister, der var inkluderet. Italienerne Pietro Bembo (1470-1547) og Andrea Alciato (1492-1550) nævnes også, selvom de hverken var tyskere eller lutheranere.³⁰ Eber retter altså blikket mod hele det lærde Europa, og de lærdes merit vejer tilsyneladende tungere end religiøse og nationale tilhørsforhold. Det stemmer overens med det internationale lærde fællesskab *Respublica Literarias* generelle evne til at modstå konfessionalisering.³¹

Ikke desto mindre fornemmes det, at vægten tippes til lutheranernes fordel. Mens indførslerne om de ovennævnte lærde kortfattet beskriver deres fødselsdatoer, indledes en lang indførsel om Martin Luther: "På denne dag blev Martin Luthers første teser mod aflad offentligt fremsat og anbragt på dørene til slotskirken i Wittenberg."³² Indførslen fortsætter længe endnu og trækker en linje fra Luther tilbage til Jan Hus. Det er kun én ud af fem gange, Luther nævnes i kalenderen. Man skal altså ikke være i tvivl om, hvem der har bedrevet mest. Alligevel inkluderes ikke-lutheranere og ikke-tyskere i det panteon af lærde, som Paul Eber sætter i stedet for de katolske helgener.

Mens lærde udgør den ene hoveddel af de samtidshistoriske indførsler, udgør politisk historie den anden. Det drejer sig især om tyske fyrsters fødsels- og dødsdage. Sach-

²⁹ Sst., s. 83 og 207.

³⁰ Eber 1550, s. 197 & 198.

³¹ Se f.eks. U. Lotz-Heumann & M. Pohlig: "Confessionalization and literature in the empire, 1555-1700. *Central European History* 40/1 (2007), s. 35-61.

³² Eber 1550, s. 368.

sen og Brandenburg nævnes tilsammen i 20 af kalenderens begivenhederne, og det er ikke overraskende, at de lokale fyrstehuse spiller en fremtrædende rolle. Universitetet i Wittenberg blev genoprettet på Kurfyrst Moritz af Sachsens foranledning og afhang af hans beskyttelse på et tidspunkt, hvor lutheranernes religiøse frihed ikke kunne tages for givet. *Calendarium Historicum* var ovenikøbet tilegnet markgreve Georg Frederik af Brandenburg-Ansbach.³³ Kalenderens første udgave var henvendt til protestanter i kejserriget, så den høje vægtning af tyske fyrster er sandsynligvis også et forsøg på at tilgodese købernes behov.³⁴ Derfor ser Eber i store træk bort fra områderne uden for kejserriget. Dansk historie nævnes kun to gange i kalenderen.³⁵ Her beskrives det med få ord og i neutralt sprog, hvornår Frederik I og Christian III blev født. De danske konger spiller således andenviolin og overskygges af mindre tyske fyrster. Det vil for danske læsere have udgjort en afvigelse fra den danske statspropaganda, der netop sigtede til at give Danmark og de danske konger en central placering i den protestantiske verden.

Der er alligevel visse historiske begivenheder uden for kejserriget, som Eber retter sin opmærksomhed mod. Tidens fremherskende tyrkerfrygt kommer nemlig i høj grad til orde i *Calendarium Historicum*. Mens de mange indførsler om tyske fyrster er neutrale beskrivelser af fødsels- og dødsdage, ægteskaber og lignende, drejer kalenderens 14 indførsler om Osmannerriget sig især om krig og osmannisk ekspansion, og begivenhederne beskrives med flere ord. Det fremgår f.eks. af indførslen om de krist-

³³ Sst. Tilegnelsen står skrevet blandt kalendernes første sider, der fremstår uden paginering.

³⁴ Kühne 1970.

³⁵ Eber 1550, s. 242 og 285.

nes store nederlag ved Varna i 1444.³⁶ Phillipp Melanchthon var meget optaget af at holde sammen på kejserriget, så rigets ydre trusler bedre kunne imødegås, og drømmen om et teologisk kompromis imellem de tyske fyrster levede stadig, da *Calendarium Historicum* udkom første gang.³⁷ Mens tyrkerne udgjorde den ene af kejserrigets store udfordringer, udgjorde franskmændene den anden. Også om krigene mod de franske konger tillader Eber sig at beskrive begivenheder i større detaljegrad og med fokus på slag og sejre. På den 24. februar mindes det således, hvordan kejserens tropper i 1525 vandt slaget ved Pavia og tilfangetog Kong Frans I.³⁸

Calendarium Historicums indførsler er delt mellem oldtiden og samtiden, mens middelalderen næsten bliver forbigået. Alligevel er det værd at knytte nogle bemærkninger til de 11 begivenheder, der optræder. Indførslerne handler fortrinsvis om at forbinde Det tysk-romerske Rige med det gamle Rom. To af de 11 indførsler handler om Karl den Store, der blev gjort til romernes kejser i år 800, men årstallet angives ikke kun *anno Christi*. Der angives også *anno urbis 1552*, altså år 1552 efter byen Roms grundlæggelse. Således bekræfter Eber karolingernes idé om, at deres rige var en direkte forlængelse af Romerriget og derfor naturligvis skulle dateres efter samme tidsregning.³⁹ En anden nøgleperson er Otto den Store, der ved at lade sig krone til tysk kejser genskabte imperiet i den form, det stadig havde på Ebers tid.⁴⁰ Eber læner sig derfor op ad *Carions Krønike*, hvor Romerriget, og i forlængelse heraf Det tysk-romerske Rige, forstås som det sidste af de fire

³⁶ Sst., s. 380.

³⁷ Lausten 2010, s. 52-57.

³⁸ Eber 1550, s. 107.

³⁹ Sst., s. 427.

⁴⁰ Sst., s. 184.

verdensriger i Daniels profeti (Dan 2, 7 og 8). Dermed iscenesættes kejserriget som kulminationen på en teleologisk udvikling frem mod opfyldelsen af Guds plan. I samme ombæring forsøges det i *Carions Krønike* at skrive paverne ud af kejserrigets historie.⁴¹ Ebers udeladelse af pavenavne bør også ses i dette lys, og resten af de middelalderhistoriske indførsler handler netop om Henrik IV og Frederik I Barbarossa, der var nogle af de kejsere, der tog kampen op med højmiddelalderens paver.⁴² Ved at fremhæve investiturstriden og dennes efterliv kritiserer Eber pavernes indblanding i verdslig politik og dyrker en konfliktfortælling om forholdet mellem kejserriget og romerkirken. Det er imidlertid også et forsøg på at grave rigets stolte fortid frem i en tid, hvor lærde og magthavere over hele Europa interesserede sig for rigernes ældre historie.

Vigtigheden af disse indførsler må dog ikke overdrives. Ser man på kalenderen som helhed, udgør kejserrigets historie kun en parentes, og de ovennævnte ideer er endnu ikke fuldt udviklede. I *Carions Krønike* finder den antipapistiske historiefortælling først rigtigt sin form i de udgaver, der kommer efter religionsfreden i Augsburg, og det ses også hos Paul Eber, at den protestantiske selvforståelse stadig ikke havde fundet sine ben.⁴³ I stedet kaster Eber sin opmærksomhed på astronomiske bevægelser, antikke begivenheder og andet, der passer sig for et humanistisk publikum. I forhold til kejserriget anlægger han en pragmatisk linje, der tilskynder til fælles handling mod tyrkere og franskmænd.

⁴¹ Lotito 2019, s. 34-83.

⁴² Eber 1550, s. 235, 264 og 281.

⁴³ Lotito 2019, s. 142-206.

Det var dette humanistiske og tyske univers, de danskere, der ejede de tidlige udgaver af *Calendarium Historicum*, blev præsenteret for. Her måtte de sande, at Danmark, set med tyske briller, kun spillede en perifer rolle i Europas historie. Ønskede de at lære om dansk historie, måtte de lede andetsteds. Det er dog kun to af de tretten bevarede danske kalendere, der er fra tiden før Augsburg-freden.⁴⁴ Resten af kalenderne er fra tiden efter Augsburg-fredens legitimering af lutherdommen, og der mødte læserne en anden historiefortælling.

Tyskere og protestanter

I 1579 udkom den sidste udgave af *Calendarium Historicum* med nyt indhold, 29 år efter den første udgave. Værket havde gennemgået en betydelig udvikling i de mellem-liggende år. Faktisk steg det samlede antal af indførsler fra 390 til intet mindre end 1135. Et er, at antallet af begivenheder næsten blev tredobbelt. Et andet er, at vægtingen af historiske emner skiftede karakter. Udviklingen er anført nedenfor.

Udgave	Bibel-historie	Antikken	Middel-alderen	Samtids-historie	I alt
1550	94 (24,1)	145 (37,2)	11 (2,8)	140 (35,9)	390 (100)
1579	96 (8,5)	223 (19,6)	130 (11,5)	686 (60,4)	1135 (100)

Tabellen viser fordeling af indførsler i kategorier, samt kategoriernes procentvise andel af det samlede indhold anført i parentes.⁴⁵

Det er gennemgående, at indførslerne fra den første udgave ikke bliver fjernet eller ændret. Derfor er det bibel-

⁴⁴ Det gælder Caspar Paslich og Peter Aurifabers eksemplarer.

⁴⁵ Eber 1550; Eber 1579.

ske indhold det samme 29 år efter, med kun to tilføjelser. Til gengæld udgør det en betydelig mindre andel af *Calendarium Historicums* samlede indhold. Knap så stille står det med de antikke indførsler, hvis antal stiger med 78. Ikke desto mindre kommer antikken til at udgøre en væsentlig mindre andel end i den første udgave. De nye antikke begivenheder drejer sig, ligesom de gamle, om store mænds gerninger og hedenske højtider. Hvad angår bibelhistorie og antikken, er 1579-udgaven af *Calendarium Historicum* fint i tråd med 1550-udgaven. Men anderledes ser det ud, hvis man kigger på middelalder- og samtidshistorie.

Som det kan læses ovenfor, flyttes vægten af *Calendarium Historicums* indhold frem i tiden. Fra 1550 til 1579 eksploderer antallet af indførsler om samtidshistorie fra 140 til 686 og bliver dermed det suverænt mest fremtrædende emne i kalenderen. Det tidligere omtalte panteon af lærde, der blev sat i stedet for helgenkulten i 1550, udvides betragteligt i 1579-udgaven, men en ny tendens springer her i øjnene: De er stort set alle sammen tyskere og lutheranere. 158 af de nye indførsler handler om lutheranere, og sproget er i højere grad tendentiøst. Det ses f.eks. i en indførsel om digteren Eubanus Hessus (1490-1547), der kaldes "den mest roste digter i Tyskland."⁴⁶ Mange af de benævnte lærde er tilmed uddannet i Wittenberg, der nævnes eksplicit 45 gange, mens endnu flere indførsler omhandler personer med tilknytning til universitetet, uden at forbindelsen omtales direkte. Heri ligger der et opgør med den suprakonfessionelle tendens i 1550-udgaven, for ganske vist er indførsler om katolske og ikke-tyske lærde ikke blevet fjernet, men de nye tilføjelser er påfaldende

⁴⁶ *Idem dies est natalis Johan Hess laudatissimi poetæ in Germania* (Eber 1579, s. 38).

ensidige. Alligevel er der få undtagelser, hvor ikke-tyske og ikke-protestantiske lærde bliver tilføjet.

Om den franske humanist Adrien Turnèbe (1512-1565), der stikker ud blandt de mange tyske lærde, står der: "Adrien Turnèbe, en franskmænd af nationalitet, kongelig professor i det græske sprog ved universitetet i Paris, døde i år 1565."⁴⁷ En mulig forklaring kan være, at der ved Turnèbes død var forlydender om, at han var blevet protestant på sit dødsleje. Et argument for denne fortolkning er indførslen om en anden fransk humanist, Francois Vatable (1495-1547). Også hans konfessionelle observans var omstridt, da nogle af hans skrifter mødte modstand ved Paris' universitet på grund af lutherske tendenser.⁴⁸

Det tyder altså på, at de lærde, der blev tilføjet i kalenderen, havde (eller mentes at have) protestantiske synspunkter. Men hvad med de lærde, der levede før reformationen og derfor af gode grunde ikke kunne være protestanter? Et sådant eksempel er Johan Wessel Gansfort (1419-1489). Selvom han var katolik, afviste han pavens ufejlbarlighed og modsatte sig afladshandlen. Med andre ord var han en reformator før reformationen, og sådan blev han også betragtet af senere protestanter.⁴⁹ I *Calendarium Historicum* beskrives han som *excellens Theologus*, hvilket understreger Ebers billigelse af hans teologiske synspunkter.⁵⁰

En anden katolsk lærd, der er tilføjet i 1579-udgaven af kalenderen, er franskmænden Jean Gerson (1363-1429), der omtales som *doctissimus* – den mest lærde.⁵¹ Ligesom

⁴⁷ *Adrianus Turnebus, natione gallus, regius professor linguæ graecæ in Academia Parisiensis, obiit anno Christi 1565* (Eber 1579, s. 204).

⁴⁸ Eber 1579, s. 110.

⁴⁹ Eber 1579, s. 122.

⁵⁰ Eber 1579, s. 322.

⁵¹ Sst., s. 234.

Wessel havde Gerson et anstrengt forhold til pavedømmet. Han er kendt som en af frontfigurerne i den konciliære bevægelse, der modsatte sig pavens ubegrænsede magtudøvelse, da han ikke mente, paven kunne betragtes som guds ufejlbarlige stedfortræder. Det har tilsyneladende gjort ham fortjent til en plads i Ebers kalender. Dermed var det ikke kun efterreformatoriske lærde, der blev valgt til og fra på en teologisk baggrund. Tiden frem mod reformationen fremlægges som en nærmest teleologisk udvikling frem mod det wittenbergske endemål. Den idé kan allerede anes i 1550-udgaven, da der, som tidligere nævnt, trækkes en lige linje fra Jan Hus til Martin Luther. Ikke desto mindre er ideen langt mere udtalt i 1579-udgaven, der er fyldt med lutherske teologer og de pavekritiske teologer, der kom før.

Samlet set fortæller indførslerne om lærde i *Calendarium Historicum* to ting. For det første overskygger protestanter fuldstændig deres katolske modstykker og beskrives, i forhold til i 1550-udgaven, i højere grad i tendentiøst sprog. Med andre ord er en dygtig og nævneværdig lærde en protestantisk lærde. Det andet budskab er, at en dygtig og nævneværdig lærde også som regel er humanist, tysker og gerne med tilknytning til Wittenberg. Derved iklædes den tyske nation kristenhedens kulturelle og teologiske førertrøje, og som højborg for begge dele udpeges Wittenberg, Europas nye religiøse og kulturelle hovedstad, i Roms og Italiens sted.

Helte og skurke

Foruden om de mange lærde handler *Calendarium Historicums* samtidshistoriske indførsler i 1579-udgaven, ligesom i 1550-udgaven, om politisk historie. Antallet af indførsler om fyrsters fødsels- og dødsdatoer har fået vokse-

værk i de mellemliggende år og tæller i 1579-udgaven også mange indførsler om fyrstehusenes ægteskabsforhold. De tyske fyrstehuse er stadig de mest fremtrædende, med Sachsen og Brandenburg i front. De går fra at blive nævnt 20 gange i 1550, til 94 i 1579. Men ud over de mange flere indførsler om tyske fyrster ses der i større grad ud over kejserrigets grænser. Det kan skyldes, at Eber siden den første udgave blev klar over, hvor stort et marked kalenderen rent faktisk havde, også uden for det tyske område, og nu ville tilgodese en større målgruppes behov. F.eks. handler flere indførsler nu om danske konger og deres familieforhold.⁵² Danmarks ældre historie er imidlertid stadig udeladt, hvilket også gælder for Europas andre ikke-tyske kongeriger, f.eks. England og Sverige. De fleste af indførslerne om de danske konger er kortfattede og neutrale beskrivelser af fødsels- og dødsdage. Det gælder også den fromme Frederik II, der ellers regnede sig selv for troens beskytter.⁵³ Kun to danske konger beskrives med flere ord: Reformationskongen Christian III og den afsatte Christian II.

Om Christian 3. står der, at han døde ”i from beken-delse og påkaldelse af guds søn.”⁵⁴ Heri ligger en anerkendelse af kongens reformatoriske bedrifter. Flere ord knytter Eber til Christian II, om hvem der står:

Christian Konge af Danmark, der forvist fra riget strej-fede omkring i eksil i 10 år, senere udrustede en krigs-flåde i et forsøg på at genvinde sin krone, blev fanget og har været holdt fanget i 27 år, forlod på denne dag dette

⁵² Eber 1579, s. 33, 57, 102 og 223.

⁵³ P. Grønder-Hansen: *Frederik 2.: Danmarks renæssancekonger*, København 2013.

⁵⁴ ... *in pia confessione et invocatione Filii Dei* (Eber 1579, s. 33)

liv, år 1559, 78 år gammel, 24 dage efter Kong Christians død.⁵⁵

Et andet sted beskriver Eber, hvordan Kejser Karl V's søster Isabella mistede livet i Gent i Flandern efter trofast at have fulgt sin mand, Christian II, i eksil.⁵⁶ Christian II løber med størstedelen af den opmærksomhed, der tilfalder Danmark i kalenderen. Han var en ubehagelig sag for det oldenborgske monarki, der på den ene side måtte tage klart afstand fra ham, for at legitimere det styre, der havde afsat ham. På den anden side tilhørte han den oldenborgske slægt, så en kritik af ham kunne hurtigt udvikle sig til en kritik af de oldenborgere, der stadig sad på den danske trone.⁵⁷

Om den engelske kong Edvard VI (1537-53) står der: "Edvard VI Konge af England og Irland, søn af Henrik VIII, Konge af England, en ung mand med utrolig dannedelse og fremragende lærdom og driftighed, dør, dræbt, som det menes, med gift, 16 år gammel efter at have regeret i 7 år."⁵⁸ Den særdeles gode omtale af Edvard 6. giver god mening i lyset af de protestantiske reformer, han trods alt nåede at gennemføre i sin korte regeringstid. Den omfattende uddannelse han modtog i sin barndom, vil ligeledes have pyntet på hans ry hos humanisterne i Wit-

⁵⁵ Sst., s. 57: *CHRISTIERNVS Rex Daniae, qui expulsus regno decem annos exul vagatus fuerat, postea instructa classe conatus redire in regnum, captus, Annos viginti septem in custodia habitus fuerat, hoc die ex hac vita emigravit, Anno Christi 1559. ætatis 78. diebus 24. post obitum Christiani Regis.*

⁵⁶ "Isabella, Caroli V. soror, Christierni regis Daniae exulis coniunx & fida comes obit Gandavi in Flandria anno 1525", Sst., s. 51.

⁵⁷ L. Bisgaard: *Christian 2. En biografi*, København 2019.

⁵⁸ Eber 1579, s. 228: *EDVARDVS VI. Angliæ & Hiberniæ Rex, HENRICI VIII. regis Anglici Filius, incredibilis humanitatis & ætatem superantis eruditionis & industriæ adolescens, moritur, veneno, vt creditur, extinctus, anno Christi 1553. ætatis 16. regni 7.*

tenberg. Idet Eber nævner forgiftning som hans dødsårsag, antydes Edvard VI's martyrium, for eftersom hans død medførte den katolske Mary Tudors tronbestigelse, vil mordet have lignet en katolsk konspiration. En lignende indførsel om den svenske kong Erik XIV beskriver, at han "udmærkede sig i dyd, lærdom og dannelse. Men han blev fanget af sin bror Johan og afsat fra kongemagten i 1568."⁵⁹ Ligesom Edvard VI var Erik XVI en veluddannet protestant, der blev afsat og efterfulgt af en katolsk søskend.

Drejer begivenhederne sig om katolske riger, får Ebers formuleringer en anden klang. Som noget nyt i 1579-udgaven af *Calendarium Historicum*, omtales faktisk enkelte pavers handlinger. Dog kan de næppe siges at blive sat i positivt lys. F.eks. skriver Eber på datoen 6. marts, at "Kardinal Carafa blev kvalt i fængslet efter ordre fra pave Pius IV."⁶⁰ Derved udstilles paven som en skrupelløs fyrste, der tager del i verdslige magtkampe. Han er imidlertid ikke den eneste skurk i Ebers kalender. 26 af *Calendarium Historicums* indførsler handler nemlig om opgøret imellem de protestantiske fyrster og kejser Karl V i de Schmalkaldiske Krige (1546-1547 og 1552-1555). Her lyder en af indførslerne: "Sebastian Volgelsperger, den berømte kap-tajn, blev halshugget i Augsburg på ordre fra Karl V på denne dag i 1548."⁶¹ De Schmalkaldiske Krige bliver således gjort til erindringssteder for lutheranernes kamp for anerkendelse i kejserriget, og Karl Vs brutalitet bliver

⁵⁹ Sst., s. 316: ... *Ericus virtute eruditione & humanitate excellens. Sed a fratre Johanne captus & regno motus est anno 1568.*

⁶⁰ Sst., s. 100: *CARAFa Cardinalis strangulatus est in carcere, iussu Pij III Pontificis.*

⁶¹ Sst., s. 72: *SEBASTIANUS VOLGELSPERGER Capitaneus celebris iussu Caroli V. Imp. hoc die Augustæ capite truncatur anno 1548.*

udstillet i samme ombæring. En anden indførsel handler om et brodermord i Bayern:

Juan Diaz fra Spanien, der udmærkede sig i fromhed og lærdom, dræbes i Neuburg på ugudelig vis med øksehug i hovedet af sin bror, juristen Alfonso, mens han var i færd med at læse nogle breve, der var blevet overrakt ham, i 1546. Han havde nægtet at adlyde broren, der forsøgte at føre ham væk fra bekendelsen til den rene lære.⁶²

Brodermordet var en stor skandale i samtiden, bl.a. fordi Karl V blandede sig i retsforfølgelsen af morderen Alfonso, der påstod at handle på kejserens vegne.⁶³ Kalenderens lærde publikum vil sandsynligvis have kendt til sagen, der efterlod kejseren som retfærdighedens fjende og Juan Diaz som luthersk martyr. De katolske kejseres rolle i kalenderen er dog mere kompleks end som så.

Tyrkerfrygten, som var fremtrædende i den første udgave af *Calendarium Historicum*, er stadig stærkt repræsenteret i kalenderens sidste udgave. Wittenberg var ganske vist en del af det protestantiske Nordeuropa, men byen var også en del af det multikonfessionelle kejserrige, der stadig var udfordret af den osmanniske ekspansion. Fra 1550 til 1579 stiger antallet af indførsler om den osmanniske ekspansion fra 14 til 44. Det viser, at tyrkerfrygten stadig levede i bedste velgående 29 år efter den første udgave af *Calendarium Historicum*, men det peger også på det dilemma wittenbergteologerne stod over for. Internt i det kristne Europa var katolikkerne, herunder paven og kejseren, protestanternes modstandere, men sam-

⁶² Sst., s. 21: *Iohannes Diasius Hispanus, pietate & eruditione excellens, a fratre Alphonso Iureconsulto, Nuburgi literas allatas legens, securi impacta capiti nefarie occiditur, eo quod fratri conanti ipsum a synceræ doctrinæ professione abducere, noluerat obtemperare Anno 1546.*

⁶³ Om mordet på Juan Diaz, se J.E. Longhurst: *Luther's ghost in Spain (1517-1546)*, Lawrence, KS 1969.

tidig var det netop dem, der udgjorde kristenhedens bolverk mod den tyrkiske trussel. I en lang indførsel om slaget ved Lepanto i 1571 beskriver Eber, hvordan habsburgske og italienske styrker besejrede den osmanniske flåde og befriede 13.000 kristne slaver.⁶⁴ I denne fortælling spiller katolikkerne en helt anden rolle end i de tidligere nævnte indførsler. Ebers kalender rummer derfor ikke kun en konfessionelt betonet konfliktfortælling mellem de lærde og retroende nordeuropæiske fyrster på den ene side, og de svigefulde og undertrykkende katolikker på den anden. Den rummer også en patriotisk betonet fortælling, hvor grænsen trækkes mellem kejserriget og dets fjender. Eber er tilsyneladende splittet mellem disse overlappende identiteter, men også over for de reformerte er billedet broget.

Reformatorer og huguenotter

Som en af Melanchthons tætte venner og kollegaer taltes Paul Eber blandt de pragmatiske phillipister i Wittenberg. Hans nadverforståelse bragte ham på kollisionskurs med gnesiolutheranerne, der modsatte sig Melanchthons kompromissøgende teologi. Ebers sympati for de reformertes sag skinner igennem flere steder i den sidste udgave af *Calendarium Historicum*, hvor såvel Ulrich Zwingli som Jean Calvin inddrages og får plads blandt de mange lutherske teologer.⁶⁵ Det ses også i følgende indførsel om Bartolomæusnatten:

Caspard de Châtillon Coligny, admiral af Frankrig, blev født i 1517. De nederdrægtige franskmænd myrdede ham senere på ondskabsfuld vis uden for ret og retfærdighed, til nationens evige skændsel, i den rædsomme

⁶⁴ Eber 1579, s. 325.

⁶⁵ Sst., s. 132 og 329.

nedslagting og det forfærdelige blodbad i Paris i år 1572.⁶⁶

Inklusionen af dette calvinistiske erindringssted og den heftige fordømmelse af gerningsmændene gør det klart, at de reformerte møder mere forståelse hos Eber end paven og katolikkerne.

Bagerst i kalenderen er der i 1579-udgaven tilføjet en side med oplysninger om, hvor Luther, Melanchthon og Paul Eber blev født, hvornår de ankom til Wittenberg og hvornår de døde. Det påpeges, at de "tre uforlignelige mænd" alle ankom til Wittenberg med 14 års mellemrum, og det hentydes, at det ikke er en tilfældighed, men i stedet må være udtryk for guddommeligt forsyn.⁶⁷ Med det lille biografiske afsnit sættes de tre wittenbergteologer i en klasse for sig og tillægges nærmest profetisk status. Det tjener som en legitimering af lutherdommen i det hele taget, men ved at fremhæve de tre mænd som slags protestantisk treenighed tjener det også til at legitimere Melanchthon og Eber som Luthers ligemænd.⁶⁸ Afsnittet kan derfor også ses som et indlæg i debatten mellem philipister og gnesiolutheranere, der havde raset i Wittenberg siden Luthers død i 1546. Det biografiske afsnit i slutningen af kalenderen understøttes samtidig af en større vægtning af begivenheder, der knytter sig til de tre ovennævnte teologer, set i forhold til 1550-udgaven. Antallet af indførsler om Martin Luther vokser fra fem til 19, mens antallet om Philipp Melanchthon vokser fra to til 14. Eber selv sniger

⁶⁶ Sst., s. 79: *Gaspar Colinis Castellonius, Galliæ Amiralus, nascitur anno 1517. Quem deinceps præter ius & fas perfidi Galli cum perpetua gentis turpitudine scelerate interfecerunt in furiali illa laniena & carnificina Parisiensi anno 1572.*

⁶⁷ Siderne bagerst i kalenderen er uden paginering, men afsnittet kan findes på den allerbagerste side, efter registeret.

⁶⁸ Denne tilføjelse er også beskrevet hos Hasse 2014, s. 13.

sig op på seks indførsler i kalenderens sidste udgave. Dermed iscenesættes de tre wittenbergteologer, der tilsammen er omdrejningspunktet for 39 af kalenderens indførsler, som de tre fremmeste teologer i Europa. Selv om kalenderen rummer en vis sympati for de reformerte, overskygges de altså stadig af deres lutherske modstykker.

Det samtidshistoriske indhold gennemgår en rivende udvikling fra 1550 til 1579, men det er også tilfældet for middelalderhistorien, der næsten var fuldstændig fraværende i kalenderens første udgave.

Kejserrigets fjernere fortid

Udviklingen i det middelalderhistoriske indhold er nok den mest iøjnefaldende, da det vokser fra 11 til 130 indførsler. Det er udelukkende kejserrigets middelalderhistorie, der skrives frem. Temaerne er de samme som i 1550: Kontinuiteten fra Romerriget til Det tysk-romerske Rige gennem Karl den Store og Otto den Stores kejserkroninger og højmiddelalderkejsernes kamp mod paverne. Eksempelvis er antallet af indførsler om Henrik IV steget fra to til syv, mens antallet om Frederik I Barbarossa er steget fra to til ni. De er dog ikke de eneste kejsere, der nævnes i 1579, for persongalleriet udvides betragteligt, så næsten hele kejserrækken fra Karl den Store til Ferdinand I er inkluderet. Om Lothar III står der f.eks., at han var "en fyrste der udmærkede sig ved tapperhed, retfærdighed og interesse for, og kærlighed til, bøger."⁶⁹ Opmærksomheden er således rettet mod kejserrigets lange og stolte historie og dets storslåede og talentfulde kejsere. Som det ses i indførslen om Lothar III, betoner Eber også her kejsernes

⁶⁹ Eber 1579, s. 385: *LOTHARIVS SAXO imperator, Gebhardi Supplinburgij comitis filius, virtute, iusticia, & studio, amoreq literarum laudatissimus Princeps, obiit anno 1137.*

dannelse. Det patriotiske sigte, der ses i *Carions Krønikes* skildring af kejserrigets afgørende rolle i verdenshistorien, er langt mere udtalt i *Calendarium Historicums* sidste udgave, hvor kejserriget tildeles en fremtrædende plads i fortællingen.

Alt i alt flyttes indholdet i løbet af de 29 år både frem i tiden og nord for Alperne. Det samtidshistoriske indhold handler særligt om de protestantiske fyrster og lærdes fortræffeligheder, mens katolikkerne ofte enten dæmoniseres eller udelades. Dog ligger der også en forherligelse af den tyske humanisme og kejserrigets historie, hvilket vidner om Ebers overlappende konfessionelle, nationale og patriotiske udsyn. Den konfessionelle splittelse mellem lutheranere og reformerte var endnu undervejs, så calvinisternes trængsler og reformatorer finder stadig plads i kalenderen.

Det er vigtigt at bemærke, at selv om der er blevet tilføjet mange nye indførsler mellem 1550 og 1579, så blev begivenheder fra den første udgave stående. Astrologien, de italienske humanister og de mange antikke begivenheder blev ikke fjernet, men de kom til at spille en langt mindre rolle i det samlede billede, Eber tegner. Det patriotiske og protestantiske indhold, der allerede var svagt til stede i 1550-udgaven, blev frem mod 1579 accentueret i en udvikling, der spejler den udvikling, som Lotito har påvist i *Carions Krønike*.

Afslutning

De 13 eksemplarer af Paul Ebers *Calendarium Historicum*, der har været ejet i Danmark, repræsenterer et bredt udsnit af kalenderens 11 udgaver. I denne artikel har jeg beskrevet udviklingen i historiefortællingen fra den første til den sidste udgave, men mange af de danske eksempla-

rer placerer sig et sted midt imellem. Størstedelen af de danske eksemplarer ligger imidlertid tættere på den sidste end den første udgave, og kun præsten Peter Aurifaber og diplomaten Caspar Paslichs eksemplarer stammer fra før Augsburgfreden. Hertil kommer, at Aurifaber lånte et eksemplar af en nyere udgave af *Calendarium Historicum*, så han kunne skrive de nye begivenhederne over i sit eget forældede eksemplar.⁷⁰ Derved blev han også eksponeret for den skærpede protestantiske historiefortælling, der optræder i de senere udgaver af kalenderen. Samtidig illustrerer Aurifabers opdatering, hvor stor indehavernes interesse var for Ebers historieskrivning. Det kom også til udtryk, når de danske ejere indskrev henvisninger i marginen på *Calendarium Historicum* til historiske værker, hvor de kunne læse mere om de indførte begivenheder.⁷¹

Læserne forholdt sig aktivt til Ebers historieskrivning, der udviklede sig drastisk i konfessionaliseringens første årtier. Samtlige udgaver af *Calendarium Historicum* havde til formål at erstatte de katolske helgenkalendere, men med tiden blev det teologiske sigte suppleret af en forherligelse af den tyske og lutherske humanisme, der kom til at overskygge den suprakonfessionelle humanisme, der stadig forefandt i kalenderens første udgave. Derved skyder Eber en kile imellem katolikker og protestanter, men endnu ikke mellem lutheranere og reformerte, i det kristne

⁷⁰ Aurifabers eksemplar findes på Det Kgl. Bibliotek: *P. Eberi Calendarium historicum* (impr. 1551), med Optegnelser af Peter Aurifaber, Præst i Garding, om slesvigske anliggender. På første side forklarer Aurifaber, at han har tilføjet begivenheder fra 1571-udgaven.

⁷¹ Se f.eks. Jacobus Saxonius' henvisning til Carions *Krønike*: Det Kgl. Bibliotek: *P. Eberi Calendarium historicum*, Witebergæ 1573; *cum additamentis scriptis ad historiam universalem, nec non ad historiam Ducatum pertinentibus. Nomina possessorum in fronte adscripta sunt sequentia*: Jacobus Saxonius, Holsatus, Flensb. 1575; Petrus Saxo Jacobi f.; Hermannus I.N.D.; Titus Axen, 1640, s. 280.

Europas *Respublica Literaria*. Antikkens historie, der typisk var genstand for humanisternes interesse, blev ligeledes overhalet af den nyere historie, der sigtede til at legitimere både kejserriget og det protestantiske Nordeuropa, med Wittenberg som kulturelt og teologisk hovedsæde for begge dele.

Indbyggerne i det oldenborgske monarki har derfor ikke kun oplevet den wittenbergske historiefortælling indirekte igennem indflydelsen på den statssanktionerede historieskrivning. Et værk som *Calendarium Historicum*, hvor historiesynet fra *Carions Krønike* i det store hele går igen, fortæller om en bredere udbredelse. Det protestantiske budskab i kalenderen stemmer overens med det, der findes i den danske historieskrivning, men der er forskelle, hvad angår den politiske historie. Hvor den danske historieskrivning tildeler Danmark en central rolle i det protestantiske Europa, holder Eber blikket fæstnet på det tyske kejserrige og udelader fuldstændig ældre dansk historie. De få indførsler, der omhandler nyere dansk historie, handler i højere grad om at fordømme Christian II end at rose hans efterfølgere. I fraværet af en dansk historisk kalender er danske læsere blevet eksponeret for forherligelsen af tysk historie og humanisme, hvilket understøttede Wittenbergs position som det kulturelle og teologiske fyrtårn, hvis kurs Danmark trofast pejlede efter.

Calendarium Historicum fandt også vej til England, hvor Alice Chapman anfører den som inspirationskilde til den engelske *Shepherd's Calendar*, der understøttede udviklingen af anglikansk og engelsk identitet.⁷² I Frankrig spillede Ebers kalender en lignende rolle som forgænger til huguenotternes historiske kalendere i 1600-tallet, hvor

⁷² A. Chapman: "The politics of time in Edmund Spenser's English calendar", *Studies in English Literature 1500-1900* 42/1 (2002), s. 1-24.

deres historiske indhold, ligesom i England, blev tilpasset nationale og konfessionelle forhold.⁷³ Også hvad det angår, minder *Calendarium Historicum* om *Carions Krønike*, idet den i andre områder tilpassedes til lokale forhold, mens man i Danmark måtte tage til takke med det oprindelige indhold. I Tyskland fremkom nye kalendere på nationalsprog, der trængte de latinske tilbage, men de havde ikke nær samme gennemslagskraft i Danmark.⁷⁴

Den filippistiske fløj i Wittenberg blev udstødt fra byen i år 1574, men *Calendarium Historicum* fortsatte uagtet med at blive udvidet og udgivet. Sympatien for de reformerte levede derfor videre i kalenderen, selv efter gnesio-lutheranerne fik overtaget i Wittenberg. Det milde syn på de reformerte vil have stemt udmærket overens med Frederik II's pan-protestantiske synspunkter, men med tiden ville det være blevet mere kontroversielt.⁷⁵ Selvom Eiler Brockenhuus' eksemplar af *Calendarium Historicum* fra 1582 er den seneste udgave, der er bevaret i Danmark, blev Ebers indførsler læst langt op i 1600-tallet, da kalenderne gik i arv til nye generationer, der fortsat brugte dem og føjede indførsler til. *Calendarium Historicum* fik således et langt efterliv, både fordi den blev nedarvet, og fordi den øvede indflydelse på senere kalendere inden for, og uden for, kejserrigets grænser.

Abstract

In 1550, a historical calendar called *Calendarium Historicum* was published in Wittenberg by the Lutheran theologian Paul Eber. He was a close friend and colleague

⁷³ Benedict 2008.

⁷⁴ Kühne 1970.

⁷⁵ M.S. Sommer: *Envisioning the Christian Society*, Tübingen 2020, s. 45-58.

of the prominent reformer Phillip Melanchthon, and with the calendar he sought to supersede the catholic saints' calendars by creating a Lutheran alternative. Calendars were not subjected to censorship in Denmark, and many copies of the calendar found their way to the Danish buyers, to whom the calendar presented Eber's view of history.

The content of the first edition of the calendar was centred around the deaths and births of German princes and admirable scholars from all over Christian Europe. It also commemorated the deeds of great men of ancient times, and, finally, the Holy Scriptures played a vital part. Popes, saints, and the Church Fathers, on the other hand, were omitted. With that being said, the content of the calendar was mostly apolitical and instead catered to the interests of humanists, regardless of their confession. In the following years, numerous editions of the calendar were published, and new historical events were continuously added. The last amended edition was published in 1579, and at that point, the character of the content had shifted.

In the last edition of *Calendarium Historicum*, Lutheran self-awareness had become more pronounced, and the calendar now propagated what Mark A. Lotito has called, "a Wittenberg view of the past". The calendar still commemorated gifted scholars, but almost all the newly added ones were Protestants. Most of them were also German, and many were educated in Wittenberg. The last edition of the calendar also praised Lutheran kings and princes for their education and piety, while simultaneously highlighting the brutality and scrupulousness of the Protestants' Catholic opponents, such as the Pope and the Holy Roman Emperor. Persecution of Protestants from all

over Europe was memorialised, including that of people belonging to the Reformed confession. Thus, the calendar presented a Philippistic view of history, as Reformed theologians were also included, albeit not to the same degree as their Lutheran counterparts. Paul Eber also celebrated the proud history the Holy Roman Empire, as well as more contemporary victories against the French and the Ottomans.

This article demonstrates the substantial evolution of the content of *Calendarium Historicum* from the first to the final edition, showing how the rising Lutheran self-awareness impacted Eber's view of history. It is also shown that the copies that were owned in the Danish monarchy were closer the last edition than the first. Danish readers found their own history neglected and were confronted with the political, cultural, and theological superiority of the Germans and the Holy Roman Empire.